

tény — a 80-as, 90-es években Turgenyevet nálunk sűrűn nevezték, nézték naturalistának. Azaz: a nyilvánvalóan „oroszos”, Turgenyev ihletését magán viselő *A kőd* egy szélesebb értelemben vett naturalizmus fogalmába illik bele. Hasonlóképpen áll a dolog Tömörkényvel is. Ő is egy igen tág (ha nem is parttalan) fogalomhasználat jegyében vonható ide. Gyakori nála a nyomorábrázolás, s megvan az alakok szociális beágyazottsága is, ámde hiányzik Zola (és Gozsdu) tudományos-biológiai spekulativitása az alakteremtésben. Nyilvánvaló, hogy Tömörkény anekdotikus felépítésű tárcanovellája alkalmatlan arra a társadalmi, történelmi, örökléstanai boncolgatásra, amire Zola is csak regényben, sőt regényciklusban látott lehetőséget.

Tagadhatatlan, hogy Bori arányérzéke hibátlanul működik. Igaz, naturalistának mondja Gozsdut, sőt Tömörkényt is, s ehhez (szerintünk) fér némi kétség. Viszont tény az, hogy munkál bennük, főleg induláskor, a naturalista hatás. A terjedelemmel való kiemelés viszont egyértelművé teszi Bródy és Justh kiemelt fontosságát.

Bori Imre kitűnő könyve a stílustörténeti módszer nehézségeire is rávilágít. Justh kapcsán állapítja meg például, hogy a couleur locale „mind a preraffaeliták, mind a naturalisták tantételének egyike”. Csak-hogy — vethető ellene — a couleur locale-t a romantika fedezte fel, s megvan a maga szerepe a realizmusban is, így hát helye, funkciója nagyon is problematikus Justh világlképében. Hasonló példa: joggal látja Bori Thury Zoltán naturalizmusának jelét az osztálykonfliktusok bemutatásában, a nyomor, a kiszolgáltatottság rajzában. Ezek

azonban teljes értékű elemei már Victor Hugo romantikájának is. Jókai naturalizmusát is viszonylag meggyőzően bizonyítja szerzőnk *A lélekidomár*, illetve a *Gazdag szegények* kapcsán, viszont mindaz, amivel *A sárga rózsát* is a naturalizmus körébe kívánja vonni, olyan érv, ami a regény realizmusa mellett is szólhat. Vitatható Eötvös Károly „dokumentum-regény”-einek (*A nagy per*, *Gróf Károlyi Gábor följegyzései*) naturalizmusa is, hiszen Zola kísérleti regény ötlete elválaszthatatlan a fikcionáltságtól.

Apróbb-nagyobb kifogások felhozhatók volnának még, de nem érvénytelenítenék recenziósnak azt az általánosabb meggyőződését, hogy Bori Imre alapvetően sikerrel oldotta meg nehéz feladatát, nélkülözhetetlen kézikönyvet adott a századvég tanulmányozóinak kezébe. Olyan stílustörténeti szintézis kimunkálásához fogott, amely a múlt század derekától foglalja logikus rendbe a modern irodalom kibontakozását. Ezzel pontos lezárását adja múlt századi folyamatoknak és szisztematikusan regisztrálja az új jelenségeket. Vállalkozását dicséri, hogy ha van egyáltalán olyan szempont, olyan kategóriarendszer, melynek segítségével legtöbb reménnyel leírható az 1870-től 1930-ig terjedő periódus, akkor a stílustörténeti értelmezés (minden kétértelműsége, átfedései ellenére) ilyen. Bori Imre tehát biztos érzékkel választotta a célravezető eljárást, és vállalkozását (akárcsak szimbolizmus-könyve esetében) siker koronázta. Színvonalas munkája minden biznnyal megleveníti a magyarországi kutatásokat is.

Imre László

A KÖLTŐ FELEL

Beszélgetések Illyés Gyulával. Szerk. Földes Anna. Bp., 1986. Szépirodalmi Kiadó 862 1.

Sajátos, új műnem vált az utóbbi évtizedben divatossá, az interjúgyűjtemény. Jellegzetessége főként abban áll, hogy két életműnek is része: a kérdező is, a felelő is munkásságához tartozónak itéli. Ezért jelennek meg újságrólok, rádió- és tévériporterek, irodalomtörténészek, szociológusok (Baló György, Bertha Bulcsu, Domokos Mátyás, Földes Anna, Hornyik Miklós, Huszár Tibor, Kabdebó Lóránt, Nádor Tamás,

Szilágyi János, Vitray Tamás stb.) interjúgyűjteményei, s ugyanakkor írók, költők saját kötetekbe, tanulmánygyűjteményeikbe is fölveszik a velük készült beszélgetéseket. Illyés Gyula a *Hajszálgökörek* (1971) című kötetének utolsó részében csupa ilyet közölt. „A könyv zárófejezete — írta előszavában — már-már új műfaj. Az, melyben az író nem tollal fejezi ki magát, hanem élőszóval, melyet aztán mások igényes

tolla rögzít. Íratlan illetlan tiltja, hogy magunk művében magunkról dicsérőt idézünk indokolatlanul. De annak a néhány, röstelkedésemre szolgáló mondatnak a kihagyása megkuszálta a helyzetfestést." Az ott közölt 11 interjút négy kivétellel Földes Anna is fölvette gyűjteményébe. Három rádiónyilatkozatnak nyilván nem állt rendelkezésére a szövege, Hornyik Miklós interjút pedig a maga teremtette korlát miatt („csak Illyés Gyula hazai földön tett, magyarországi publikálásra szánt nyilatkozatai kapnak helyet” — 855) mellőzte. Ez az önkorlátozás, amely a külföldi anyag áttekinthetelensége miatt szükségszerű hiányokért a várható bírálatokat volt hivatva előre elhárítani, sajnálatos. (Talán Bozóky Évának a *Könyvtáros* 1970. évi 6. számában megjelent interjúja még megérdemelte volna a kötetbe mentést.)

Az Illyés-interjú gyűjteménye így is teljes, és kétségtelenül az életmű kitéphetetlen része. Illyés az interjút a levél műfajával tartotta rokonnak: itt is gondolnia kell a címzetre. Másként nyilatkozott a *Szabad Földnek*, másként a *Kritikának*, de nem mondott mást. Nyugodt lelkiismerettel állíthatta: „nincs egyetlen sorom se, melyet most ki ne nyomatnék”.

A legtöbb beszélgetést Gách Marienne folytatta vele (8). Bella Andor, Földes Anna, Domokos Mátyás 4-4, Fencsik Flóra, E. Fehér Pál 3-3, Tamás Menyhért és Tóbiás Áron 2-2 interjúval szerepel a kötetben. A többiek (Asperján Görgy, Beládi Miklós, Gál István, Galsai Pongrác, Ökrös László, Vértessy Sándor stb.) eggyel-eggyel. Legtöbb a rádióban hangzott el (18), és a *Kortársban* (8) jelent meg. A *Film, Színház, Irodalom* 7, a *Film, Színház, Muzsika*, a *Nők Lapja* és az *Esti Hírlap* 6-6, a *Népszabadság* és a *Népszava* 5-5, az *Élet és Irodalom* meg a *Magyar Nemzet* 4-4 interjút közölt. A televízióban két beszélgetés hangzott el: mind a kettőben Domokos Mátyás volt a kérdező, 1975-ben Tihanyban, 1982-ben Budán. Természetesen a rádió- és tévéinterjúk folyóiratokban is napvilágot láttak.

A beszélgetések tárgya olykor egy-egy író, költő, tudós (Arany, Petőfi, Bartók, Jászai stb.), főként kortárs (Móricz Zsigmond, Szabó Lőrinc, Tamási Áron, Vas István stb.) életműve vagy egy valamely alkotása.

Különféle időszéri alkalmak más tárgyakban is megnyilatkozásra bírták a köl-

tőt. A kolozsvári *Ellenzék* már 1936-ban az író hivatásáról, földatáról faggatta. 1941-ben E. Kovács Kálmán a költőnek a háború közepett megnehezült helyzetéről, Szabó István a *Nyugat* örököséről, az induló *Magyar Csillagról*. A fõlszabadulás után a magyar irodalom egységéről, a francia szellemi életéről, az ottani változásokról, csehszlovákiai tapasztalatairól, az erdélyi magyar irodalomról nyilatkozott Illyés. Beszélt az ifjúságról, a nőkről, a műfordításról, a zenéhez való viszonyáról, a kalvinizmusról, a vidéki irodalmi életéről, színházkultúrájáról, „a hit dolgairól”, a régi és az új társadalomrajzi irodalomról, a szovjet irodalommal való találkozásáról, a barátságáról, az öregedésről és az öregségről stb.

Legtöbbször azonban a kérdezők Illyést valamelyik regényéről, drámájáról vagy születésnap alkalmakkor életművéről faggatták. A gyűjteménynek legnagyobb hozadékát éppen a műveiről elszórt megnyilatkozások jelentik; ezért kár, hogy nincs a könyvben mutató, amely a neveket, a szóba került művek címeit, a főbb tárgyszavakat tartalmazná, s megkönnyítené a későbbi keresést. Még a földrajzi nevek felsorakoztatása is a kutatók kezére járna, hiszen segítségével Illyésnek nem csak viszonylag ismert párizsi, franciaországi, hanem Amerikától Grúziáig, Skóciától Nápolyig számos más útiélménye lenne gyorsan fölidézhető.

Ha meg néhány jellemző kifejezését is visszatükrözné a mutató, kitűnnék az is, milyen kedvelt szavajárása volt Magyarországon — történelmünk folyamán oly ritka — mai helyzetének jellemzésére, hogy „szélárnyékban vagyunk” (421, 508).

Számomra külön tanulással szolgáltak Illyésnek a művei sorsára vonatkozó megjegyzései, hogy úgy mondjam: *textológiai nézetei*. „Nem tartozom azok közé az írók közé, akik végérvényesnek tekintik a művet, s nem tűrik a változtatást” (275). „Azok közé tartozom, akik minden pillanatban szeretnék átjavítani az elkészült művet” (194). „Ha akármikor kezembe kerül valamelyik frásom, akaratlanul is javítok rajta” (277). „De a kefelevonatnál alig bírom megállni, hogy át ne írjam az egészet. Mindig javítani akarok” (415). „Előfordult, hogy megírtam egy verset, aztán újra megírtam, és kiadtam mind a kettőt” (uo.). „Az pedig már csaknem tréfa, többször megcsináltam, hogy ugyanazt a témát, ugyanazt

a verset többször megírtam. Nemezszer ugyanazzal a címmel" (424). „Annak idején a katolikus irodalmat méltatva erősen fogalmaztam. Az új kiadásban javítottam, enyhítettem a megállapításaimon" (398).

Mások tanácsát is készséggel fogadta. Korábbi ismereteinkkel egybevág, hogy *Homokszák* című drámájában a főszereplő Sinkovics Imre kérésére készséggel megrövidítette az egyik mondatot. „Örökre kihúzom" — mondta, sőt köszönte, a további igazít-

tásokhoz is látatlanban hozzájárult. „Számomra — úgymond — minden változtatás: propozíció" (741).

Ez csak egyetlen példa, egyetlen szempont, amely a gyűjtemény sokféle kiaknázásának lehetőségét jelzi. A kötetet gondozó, előszóval és utószóul közölt jegyzettel ellátó Földes Anna értékes ráadást adott az eddig ismert életműre.

(1988)

Péter László

IOANNES BOCATIUS: OPERA QUAE EXSTANT OMNIA. POETICA

Edidit: Franciscus Csonka. Bp., 1990. Akadémiai Kiadó. 1117 l. (Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum. Series nova, tomus XII/1-2.)

Ioannes Bocatiusnak és költészetének annak idején a hatkötetes magyar irodalomtörténet második köteté egy teljes oldalt sem szentelt. „Sztouikus manierista tudós költészet", s azon belül „latin alkalmi költészet" címszavak alatt együtt szerepelt itt a szerző Tolnai Balog Jánossal, Thúri Györggyel és Filiczki Jánossal. Az akkor leírt életrajzi vázlatot és értékelést alaposan megtépzta az idő — most, hogy ez a két vaskos kötet megjelent, eddigi elképzeléseinket végképp a sutba dobhatjuk.

Csonka Ferencről régóta tudtuk, hogy Christian Schesaeus műveinek sajtó alá rendezése után a Bocatius-összesen dolgozik, a munka méretei és eredményessége azonban minden elképzelésünket felülmúlták: a termékeny latin alkalmi költő fennmaradt versei a függelékkel, a legszükebbekhez jegyzetekkel és mutatókkal együtt több mint ezer oldalt töltenek meg (mindezt mintaszerű kiadásban!), s a prózai művek még csak ezután fognak megjelenni. Bármennyire is alkalmi ez a költészet, s szépirodalmi szempontból kevésbé értékelhető, ilyen tömegű, mégsem egészen lebecsülendő színvonalú vers nagy értéket jelent számunkra.

Bocatius maga mint történelmi személyiség sem érdektelen, magasba ívelő, mélybe hulló, majd egy új korszakban már soha igazán magára nem találó sorsa önmagában is tanulságos. Eredeti neve Johann Bock, német apától és szorb anyától született Alsó-Lausitzban. Korai, homályos esztendőik után Morvaországon keresztül jutott el Magyarországra, ahol 1592-ben az eperjesi iskola másodtanára lett. Itt

kezdődött meredeken emelkedő karrierje, amelyet elsősorban alkalmi verseinek köszönhetett, ezekkel ugyanis elárasztotta a vidék és az ország kiválóságait. 1594-től ő lett az iskola rektora, 1595-ben előnyös házasságot kötött, 1596-ban Miksa főherceg és Forgách Simon ajánatára poeta laureatusi címet kapott a császártól, s még ugyanebben az esztendőben magiszteri fokozatot szerzett Wittenbergben. 1598-ban Forgách Simon javaslatára nemességet kapott, 1599-ben Kassán lett lektor, de egy fél év múlva már a város nótáriusa, s nem sokára Északkelet-Magyarország metropoliszának főbírája. Az ő nevéhez fűződik az a történelmi cselekedet, amikor is Kassa városa megnyitotta a kapuit Bocskay hádjai előtt. Pályájának csúcán németországi követségbe indult Bocskay megbízásából, azonban a nemzetközi politika ármányai a sikeres latin költő képességeit szemmel láthatóan már meghaladták: belesétált a csapdába, és császári fogságba esett. Öt év rabság után itthon egy másik világ várta, noha művelt és irodalomszerető kortársai többé-kevésbé visszafogadták, mint afféle „kabátlopási ügybe" keveredett embernek a hivatalos karrieréről végképp le kellett mondania. Bethlen Gábor hadjárata már később jött az időszűdő mesternek, 1621. november 12-én, a nikolsburgi béketárgyalásokon érte utol a halál.

Csonka Ferenc monumentális szövegkiadásáról nehéz kritikát írni, a továbbiakban elsősorban arra szeretnék rávilágítani, mennyiben változtatja meg ez a könyv a korszakról alkotott eddigi elképzeléseinket.